

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРАВОСЛАВНИХ КУЛЬТОВИХ СПОРУД НА ХЕРСОНЩИНІ В 1943-1965 РР.

У статті, на основі архівних джерел, мова йде про повоєнну політику радянської держави щодо культових споруд Руської православної церкви, для якої спочатку були притаманні ліберальні риси, а потім вона набула форм адміністративного наступу на матеріальну базу церкви.

Ключові слова: православна церква, релігійна громада, держава, рада, політика, майно.

В данной статье, на основе архивных источников, идет речь о послевоенной политике советского государства относительно культовых сооружений Русской православной церкви, для которой сначала были характерны либеральные черты, а потом она приобрела формы административного наступления на материальную базу церкви.

Ключевые слова: православная церковь, религиозное общество, государство, совет, политика, имущество.

In this article, based on archival sources, describes the postwar Soviet policy regarding religious buildings of the Russian Orthodox Church, for which were first characterized liberal traits, and then she got a form of administrative attack on the material base of the church.

Key words: pravoslavna church, religious society, the State Council, politics, property.

У наші дні українська історична наука спрямовує свої зусилля на закриття так званих «білих плям» вітчизняної історії. Серед тем, що потребують уваги вітчизняних дослідників, до цього часу залишаються найбільш заідеологізовані проблеми радянського періоду, наприклад, такі, що стосуються Руської православної церкви (РПЦ).

Покращили ситуацію із дослідженням цієї проблеми українські науковці: Е. Бистрицька, П. Бондарчук, Ж. Канталінська, І. Луковенко, М. Михайлуца та ін. Серед російських дослідників слід виокремити: Ю. Гераськіна, О. Марченка, О. Михайловського, О. Федотова, М. Шкаровського.

Однак проблема втілення у життя радянської політики щодо православних культових споруд, яка реалізовувалася на Херсонщині в період діяльності уповноважених Ради у справах РПЦ (далі – РСРПЦ), до цього часу залишається не розкритою. Тому метою цієї роботи є спроба дослідити, яким чином позначилася радянська релігійна політика на стані культових споруд православної церкви в Херсонській області УРСР у 1943-1965 рр.

Після звільнення Херсонщини від німецько-фашистських загарбників, на її територію було поширено релігійне законодавство, ухвалене в

контексті реалізації радянської ліберальної політики щодо РПЦ, зумовлене намаганням радянського керівництва використати православну церкву для задоволення внутрішніх і зовнішніх потреб СРСР. Зокрема радянському керівництву необхідно було консолідувати суспільство в середині держави, а також поширити свій вплив на країни Центральної і Східної Європи, у тому числі завдяки православній церкві.

Першим кроком для запровадження нової церковної політики в радянській державі стало затвердження 14 вересня 1943 р. постанови РНК СРСР № 993 «Про організацію Ради у справах Руської православної церкви». Наступним кроком стало прийняття постанови РНК СРСР «Про порядок відкриття церков» від 28 листопада 1943 р. та «Інструкції Ради у справах Руської православної церкви при Раднаркомі СРСР уповноваженим Ради» від 2 лютого 1944 р., чим було створено нормативно-правову базу для реалізації ліберальної церковної політики всередині держави [1, арк. 1-4].

Прийняття вищезгаданих нормативно-правових актів дозволило віруючим отримувати приміщення церков і богослужбове начиння у безкоштовне користування. Серед вимог для отримання громадою храму були: відстань до найближчої церкви не

менше ніж 10 км або повна відсутність діючих храмів у адміністративному районі, наявність реально діючої громади та сплата нею пожертв у різноманітні фонди, незаконне закриття храму в 1930-ті рр., подання клопотань з чисельними підписами віруючих під ними [2, с. 342].

Крім того, низкою постанов Раднарком надав громадам право будувати, купувати і брати в оренду будинки, отримувати у приватну власність транспортні засоби, виробляти богослужбові предмети. Але в кожному окремому випадку для цього був потрібен спеціальний дозвіл РСРПЦ [3, с. 330].

Для отримання церковної споруди в користування релігійна громада укладала договір, за яким зобов'язувалася зберігати будівлю та інше майно у належному стані, користуватися ним виключно за призначенням, покривати витрати на утримання будівлі та предметів, що в ньому знаходяться, безперешкодно допускати в позабогослужбовий час представників виконкому місцевої ради та уповноваженого РСРПЦ для перевірки церковного майна і нести кримінальну відповідальність за невиконання обов'язків, передбачених договором. За недотримання положень договору релігійною громадою виконком мав право його розірвати [4, арк. 3-4].

Безпосереднім утіленням у життя політики щодо православних культових споруд на обласному (крайовому) рівні займалися уповноважені РСРПЦ, до компетенції яких належали реєстрація та ліквідація релігійних громад і надання церковних споруд у їхнє користування [5, с. 220-221].

Однак через те, що уповноважених РСРПЦ керівництво обласних (крайових) рад завантажувало роботою, яка не належала до їхньої компетенції, виконання їхніх обов'язків ускладнювалося. Наприклад, уповноважений РСРПЦ по Херсонській обл. УРСР тов. Коровін в листі № 4731 від 25 листопада 1944 р. повідомляв уповноваженого РСРПЦ при РНК УРСР П. Ходченка, що через відрядження у справах облвиконкому він з узятих на облік 101 православної церкви в Херсонській обл. в 1944 р. встиг зареєструвати лише 54, тому ризикував зірвати реєстрацію церков у визначений термін [6, арк. 38].

Зважаючи на ці обставини, реєстрація громад і облік церков були завершені лише в середині 1946 р. новим уповноваженим РСРПЦ по Херсонській обл. А. Салмінім. Зокрема станом на 1 червня 1946 р. на Херсонщині було зареєстровано 115 православних парафій, яким у користування було передано 59 типових церков і 56 молитовних будинків [7, арк. 14].

Паралельно з наданням у користування віруючим церковних будівель деякі з них повертали у відання тих підприємств, установ і організацій, які ними володіли напередодні Великої Вітчизняної війни. Наприклад, виконком Херсонської облради 25 січня 1945 р. підтримав клопотання виконкому Каховської райради і звернувся до Раднаркому УРСР з проханням повернути так звані громадські

приміщення каховському райвійськкомату, колгоспам ім. Куйбишева с. Любимо-Павлівки та ім. Литвинова с. Британи, а також під клуб с. Чорненька, що були зайняті релігійними громадами Каховського району під час війни [8, арк. 1].

Загалом з 1 січня 1944 р. до 1 січня 1947 р. у Херсонській обл. у релігійних громад було вилучено 41 будівлю і передано в державну власність. Більшу частину з них склали громадські приміщення, а п'ять типових церков ще до війни було переобладнано під заклади культури. Замість вилучених приміщень релігійним громадам місцевою владою було надано 23 будівлі, у т.ч. одна напівзруйнована типова церква, дев'ять приміщень віруючі орендували, а вісім купили. Лише громада Успенського собору Херсона не отримала нового приміщення в користування [9, арк. 88-89 зв.].

Через вилучення значної частини молитовних будинків у релігійних громад, кількість заяв від них до місцевих органів влади про відкриття храмів значно зросла. Лише впродовж 1945 р. було подано 21 заяву [10, арк. 53-55 зв.]. Однак внаслідок позиції херсонського уповноваженого РСРПЦ А. Салміна не всі клопотання мирян про відкриття храмів були задоволені. Так, повідомляючи голову РСРПЦ при Раднаркомі СРСР Г. Карпова про заяву церковної ради Голопристанської релігійної громади про намір побудувати новий молитовний будинок, тов. Салмін зазначив, що вважає «недоцільним позитивно вирішити питання, адже це, безумовно, викличе небажані настрої серед трудящих області» [11, арк. 16].

Унаслідок такої політики траплялися випадки самочинного відкриття віруючими храмів на Херсонщині. Приміром, не маючи дозволу на відкриття церкви і не подавши відповідного клопотання, мешканці с. Орлове Херсонського сільського району в 1945 р. об'єдналися в релігійну громаду, обрали виконавчі органи, придбали за 30 тис. руб. приміщення для молитовного будинку, запросили священика і почали проводити богослужіння [12, арк. 11].

Зважаючи на такі настрої серед радянського православного населення, РСРПЦ, аби не збурювати віруючих, в інструктивному листі № 6 від 14 червня 1946 р. роз'яснила уповноваженим, що «в даний час не слід без дозволу Ради допускати переобладнання і використання [церковних. – О. Т.] будівель, що пустують, для некультових цілей» [13, арк. 38].

Однак, наприкінці 1940-х рр. керівництво СРСР розчарувалося в можливості використання Московської патріархії на міжнародній арені, унаслідок чого ліберальна політика щодо православної церкви почала охолоджуватися і уповноважені РСРПЦ стали більше уваги приділяти скороченню мережі функціонуючих православних храмів.

Діючи в межах цієї політичної кон'юнктури, Херсонський облвиконком у листі до уповноваженого РСРПЦ по Херсонській обл. К. Шкуренка від 1 серпня 1950 р. звертав його увагу на те, що недіючий молитовний будинок у с. Птахівка

Скадовського р-ну більше року ніким не використовувався, що спонукало віруючих до його відновлення і наголошувало: «якщо б з Вашого боку вчасно було поставлене питання перед облвиконкомом про використання вказаної будівлі, такого явища не було б» [14, арк. 43].

Розгортання політики спрямованої на вилучення у православної церкви культових споруд спричинила ситуацію, за якої між державними органами і закладами Херсонщини розгорнулася боротьба за звільнені церковні споруди. Унаслідок рішення Херсонської облради та РСРПЦ парафіянами с. Бехтери Голопристанського р-ну було звільнено «клубне приміщення», після чого на нього почали претендувати місцеві сільгосптехнікум і сільрада. Як зазначив уповноважений РСРПЦ по Херсонській обл. К. Шкуринко, «ця боротьба була настільки гострою і нерозумною, що коли релігійна громада перенесла звідти своє майно, то і сільрада і технікум, не бажаючи уступити один одному будівлю, повісили на її двері по замку». І лише після втручання уповноваженого колишнє церковне приміщення було передане місцевому технікуму [15, арк. 8].

Лише протягом 1950 р. до уповноваженого РСРПЦ по Херсонській обл. К. Шкуринка від райвиконкомів, сільрад, колгоспів і закладів освіти та культури надійшло 25 клопотань і заяв з вимогами про звільнення релігійними громадами зайнятих ними приміщень. У той же час віруючі подали 44 клопотання з проханням залишити за ними їхні приміщення. Лише один уповноважений громади с. Нова Маячка тов. Бреус написав 24 скарги, але «всі вони, як безпідставні і наклепницькі були зняті з розгляду» [16, арк. 39].

Надмірне бажання радянських чиновників заволодіти церковними приміщеннями у деяких випадках призводило до «перегинів» у відношенні до релігійних громад. Яскравий випадок нетолерантного ставлення до віруючих продемонстрував голова Скадовського райвиконкому тов. Мусієнко, який, не дочекавшись рішення РСРПЦ про звільнення молитовного будинку під клуб у с. Карги, у присутності значної кількості віруючих, наказав звільнити приміщення від культового майна, зняти хрести і замінити їх червоними прапорами, після чого будівлю було заповнено зерном. Виконком Херсонської облради засудив дії тов. Мусієнка, які призвели до ображення почуттів віруючих і порушення радянського законодавства щодо православної церкви, і попередив, що за допущення подібних учинків у подальшому він буде притягнутий до «гострої державної відповідальності» [17, арк. 162-163].

Обласне керівництво теж брало активну участь у зменшенні мережі православних церков на Херсонщині. Так лише протягом 1949-1952 рр. облвиконком для «культурних потреб» вилучив у віруючих 19 церковних будівель [18, арк. 110-111].

Імовірно, у межах боротьби радянської влади із зовнішніми проявами релігійності, особлива увага приділялася закриттю «типових церков». Діючи в межах цієї політики в Херсонському районі в середині 1950-х рр. у релігійних громадах сіл

Тягинка, Зеленівка, Музиківка і Федорівка були вилучені храми і переобладнані під клуби. Підставами для їх повернення у користування радянських органів влади слугувало те, що ці молитовні до війни використовувалися як клубні приміщення [19, арк. 105]. Таким чином, якщо в перші повоєнні роки «незаконне закриття» храму в 1920-30-х рр. було приводом для передання його віруючим, то в 1950-х рр. через таке закриття церковні будівлі вилучалися у релігійних громад.

Очевидно на послаблення матеріальної бази православної церкви було спрямовано постанови Ради Міністрів СРСР № 263 від 7 лютого 1961 р. і ЦК КПУ № 590 від 1 квітня 1961 р. «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу», які передбачали зменшення кількості храмів і монастирів у радянській державі [20, с. 539]. Керуючись вищезгаданими законодавчими актами, уповноваженим РСРПЦ по Херсонській обл. Ф. Гриженком вже у 1962 р. було знято з реєстрації 13 релігійних громад і вилучено у них шість будівель. Крім того, було підготовлено документи для вилучення храмів у Нововоронцовської та Новопавлівської громад Великоолександрівського р-ну [21, арк. 17].

Дії уповноважених РСРПЦ спрямовувалися не лише на зменшення чисельності храмів, але й на зменшення їхньої відвідуваності релігійним населенням. Тому уповноважений РСРПЦ по Херсонській обл. Ф. Гриженко розпорядився, щоб у п'яти із шести храмів Херсона богослужіння проводилося лише у вихідні дні [22, арк. 65].

Унаслідок адміністративного тиску на церкву станом на 1 січня 1965 р. кількість православних церков і молитовних будинків у Херсонській обл. у порівнянні з їхньою кількістю станом на 1 червня 1946 р. скоротилася на 65 % і склала 40 споруд [23, арк. 21].

Утім, незважаючи на зменшення чисельності православних храмів, релігійність населення Херсонської обл. за період діяльності уповноважених РСРПЦ не скоротилася, а навпаки зросла. Так, якщо за перше півріччя 1946 р. на Херсонщині було проведено 1265 хрещень, 640 похоронних відправ і 86 вінчань, то за 1964 р. було охрещено 6198 осіб, поховано за православним обрядом – 1820 і повінчано – 29 [24, арк. 65-65 зв.; 25, арк. 30].

Отже, в перші повоєнні роки політика радянської держави щодо культових споруд православної церкви дозволила релігійним громадам отримати в користування на Херсонщині більше сотні храмів, однак унаслідок охолодження державно-церковних відносин починаючи з кінця 1940-х рр. до середини 1960-х р. мережа молитовних споруд скоротилася на дві третини. Застосування радянськими чиновниками адміністративних методів, спрямованих на скорочення мережі церков та молитовних будинків у Херсонській обл., призвело до знищення більшості «типових храмів», збільшення кількості таємних богослужінь і відправ, але не призвело до зменшення релігійної обрядовості в середовищі віруючого населення Херсонщини. Таким чином, незважаючи на втрату мирянами РПЦ більшості молитовень на Херсонщині, їм удалося зберегти свою православну ідентичність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Херсонської області (Далі – ДАХО), ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 1.
2. Шкаровский М. В. Русская Православная Церковь в XX веке / Михаил Витальевич Шкаровский. – М. : Вече, Лепта, 2010. – 480 с.
3. Цыпин Владислав, протоиерей. История русской церкви 1917-1997. Книга девятая / Владислав Александрович Цыпин. – М. : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1917. – 832 с.
4. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 95.
5. Михайлуца М. І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / Микола Іванович Михайлуца. – Одеса : Вид-во «ВМВ», 2008. – 392 с.
6. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 5.
7. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 126.
8. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 97.
9. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
10. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
11. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 14.
12. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 14.
13. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 28.
14. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 135.
15. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 94.
16. Там само.
17. Там само.
18. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 152.
19. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 152.
20. Історія релігії в Україні : [навчальний посібник] / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. ; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К. : Т-во «Знання», КОО, 1999. – 736 с.
21. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 260.
22. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 237.
23. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 272.
24. ДАХО, ф.Р. 3727, оп. 1, спр. 121.
25. ДАХО, ф.Р. 1979, оп. 12, спр. 281.

Рецензенти: Михайлуца М. І., д.і.н., проф.;
Тригуб О. П., д.і.н., проф.

© Татарченко О. Б., 2014

Дата надходження статті до редколегії 25.11.2013 р.

ТАТАРЧЕНКО Олександр Борисович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та культури професійного спілкування Херсонського національного технічного університету.

Коло наукових інтересів: релігійні організації на Херсонщині.